

2. Долинський Л. В. Український художній фарфор / Лев Володимирович Долинський. – Київ : Вид-во АН УРСР. – 1963. – 86 с. : іл.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. 70, од. зб. 44, 5 арк.
4. ІР НБУВ, ф. 70, од. зб. 204, 80 арк.
5. Кочерженко Є. І. Волокитинський фарфор у Сумському художньому музеї / Є. І. Кочерженко. – Харків : Прапор, 1971. – 24 с. : іл.
6. Музей українського народного декоративного мистецтва : альбом / Л. С. Білоус [та ін.] ; кер. проекту А. Ф. Вялець. – Київ : Мистецтво, 2009. – 352 с. : іл.
7. Нечипоренко Т. Что на свете всех милее / Татьяна Нечипоренко // Антиквар. – 2011. – № 11 (58). – С. 102 – 109.
8. Никифорова Л. Русский фарфор в Эрмитаже / авт.-сост. альбома Л. Никифорова. – Ленинград : Аврора, 1973. – 155 с.
9. Петрякова Ф. С. Украинский художественный фарфор (конец XVIII – начало XX ст.) / Фаина Сергеевна Петрякова. – Киев : Наук. думка, 1985. – 222 с. : іл.
10. Самецкая Э. Б. Фарфор завода А.М. Миклашевского. В 2 т. Т. 1 / Эльвира Борисовна Самецкая. – Москва : Интербук-бизнес, 2010. – 424 с. : іл.
11. Самецкая Э. Б. Фарфор завода А.М. Миклашевского. В 2 т. Т. 2 / Эльвира Борисовна Самецкая. – Москва : Интербук-бизнес, 2010. – 140 с. : іл.
12. Селиванов А. В. Описание фабрик и заводов с изображениями фабричных клейм / Селиванов А.В. – Владимир : Типо-Литография Губернского Правления. 1903. – 175 с., 25 л. ил.
13. Спаська Ю. Є. Матеріали до історії фарфорової фабрики А. М. Міклашевського (1839 – 1861) / Ю. Є. Спаська // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства / АН УРСР. – Київ, 1959. – Вип 5. – С. 120 – 135.
14. Федевич Л. Порцеляна Волокитинської мануфактури Андрія Міклашевського : кат. колекції Сумського худож. музею / Людмила Федевич. – Суми : Університетська книга, 2006. – 32 с. : іл.
15. Центральний державний історичний архів України м. Київ (ЦДАК України), ф. 707, оп. 15, спр. 310, 15 арк.
16. ЦДАК України, ф. 834, оп. 1, спр. 30, 2 арк.
17. Школьна О. В. Фарфор-фаянс України ХХ століття. У 2 кн. Кн. 1 / Ольга Володимирівна Школьна. – Київ : Інтертехнологія, 2011. – 400 с. : іл.
18. Школьна О. В. Фарфор-фаянс України ХХ століття: інфраструктура галузі, пром. та економ. політика, організаційно-творчі процеси. У 2 кн. Кн. 2 / Ольга Володимирівна Школьна. – Київ : День печати, 2013. – 400 с. : іл.
19. Эмме Б. Н. Русский художественный фарфор / Эмме Б. Н. – Москва ; Ленинград : Искусство, 1950. – 163 с.

СТЕРЕОТИПИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОПАГАНДИ ПОЛІТИКИ ГЕНОЦИДІВ

к. істор. н. Мелешенко Тетяна Володимирівна

Україна, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Abstract. *The role of stereotypes in the formation of mass consciousness and the creation of an "enemy image" is disclosed and described. The essence of the media and propaganda as an instrument of influence and manipulation of the human mind has been analyzed. Parallels have been drawn between the implementation of the policy of genocides of different peoples, their common features and tools have been singled out.*

Keywords: *Stereotype, propaganda, social myth, manipulation, genocide.*

В центрі нашої історичної пам'яті є багато негативних трагічних подій. Серед них особливе місце займають геноциди: Голодомор українського народу 1932-1933 рр., Голокост єврейського народу (Червень 1941 — осінь 1943 — з моменту нападу на СРСР і до повного знищення гетто на його території), Депортація кримських татар 1944 р. Ці події стали стрижнем

нашої історичної пам'яті. На жаль, нині ще багато людей, які заперечують Голодомор, Голокост і Депортацію як акти знищення населення.

Питання геноцидів є актуальними і перебувають у полі зору багатьох досліджень. В українській історіографії найбільш відомими дослідниками цих питань є С. Кульчицький, В. Марочко, Я. Грицак, М. Гон, І. Щупак, Ф. Винокурова, В. Нахманович, О. Гончаренко, О. Лисенко, Л. Гриневич, В. Гриневич, Г. Касьянов, А. Подольський, Г. Бекірова та інші.

Щодо зарубіжної історіографії то питання геноцидів також активно досліджується, розкривається їх сутність, основні тенденції, методи творення та інше. Узагальнюючими є праці Х. Арендт, Т. Снайдера, Р. Лемкіна, Н. Наймарка, М. Онуфрив, Дж. Мейса, Р. Конквеста.

Що стосується питання стереотипів, пропаганди та масової свідомості, то тут варто виокремити таких дослідників як Аронсон Е., Праткінс Е., Московічі С., Почепцов Г., Бакка Т., Мелешенко Т., Остроухов В.

Важливе питання підняв Тімоті Снайдер, який у одному зі своїх виступів підкреслив, що почав займатися питанням геноцидів, бо хотів розібратися, як за короткий час можна було знищити таку кількість людей. Це питання турбує не одного науковця, ми намагаємося також знайти на нього відповідь. У своїх дослідженнях ми звернули увагу на роль стереотипів у формуванні «образу ворога» в масовій свідомості, що й стане темою даного дослідження.

Саме стереотипи в значній мірі визначають моральні норми, формують політичні, релігійні і світоглядні концепції, визначають у поведінку, думки і ставлення до навколишнього світу. Цілком зрозуміло, що стереотипи є невід'ємною складовою буденної свідомості. Саме на ґрунті стереотипів формуються ефекти міжособистісного сприймання. Роль стереотипів у житті людини суперечлива: з одного боку, вони роблять картину світу більш зрозумілою та упорядкованою; спрощують процес побудови образу іншої людини; проєктують у зовнішній світ усвідомлення наших цінностей, а з іншого сприяють формуванню хибних уявлень, упереджень. Часто стереотипне мислення використовується як метод психологічного впливу та маніпуляцій. Стереотипи наповнені почуттями, перевагами, асоціюються зі страхами, бажаннями, гордістю... Стереотип – тверда, часто спрощена, стандартна думка про соціальні групи чи окремих індивідів як представників цих груп. [2, с. 42] Стереотипи формуються на основі культурно-історичного досвіду, сімейних традицій, даних, отриманих із художньої літератури, масмедіа тощо.

Масмедіа привчають людину мислити стереотипами і знижують інтелектуальний рівень повідомлень так, що перетворилися в інструмент навіювання. Масмедіа активно втручаються в підсвідомі структури людини. Комбінуючи свідомі і підсвідомі взаємодії, вони створюють та активно поширюють соціальні міфи – культурну форму опису і пояснення дійсності. Сукупність міфів, що формує систему уявлень і мотивацій особистості, виступає як тотальний засіб формування уявлень про життя людей. Міф - узагальнене уявлення про дійсність, дещо ілюзорне, але через свою етичну та художню привабливість здійснює великий вплив на масову свідомість.

Міфотворчість стала невід'ємною частиною політики, а соціальний міф - основний інструмент маніпулювання суспільною свідомістю. Завдання соціального міфу - спонукання до певної соціальної реакції шляхом формування потрібного уявлення про дещо. В основі міфів лежить стереотип, який допомагає ухвалювати рішення ще до аналізу будь-якої ситуації. Він збільшує швидкість обробки інформації, надає можливість відсівати те, що йому не відповідає. [8] Отже, можна сказати, що стереотип - це елементарний міф.

Стереотипи - невід'ємні компоненти індивідуальної й масової свідомості. Завдяки їм відбувається необхідне скорочення сприйняття та інших інформаційних та ідеологічних процесів у свідомості. Вперше термін стереотип використав класик американської журналістики Уолтер Ліппман, який у 1922 р. опублікував книжку «Суспільна думка». Цим словом він намагався дати характеристику методу, за допомогою якого суспільство намагається розрізнити людей за категоріями. За визначенням Ліппмана, суспільна думка «вішає ярлик» на базі певних характеристик. [2, с. 41]

Отже, стереотипи виступають як умовні "ярлики", що наклеюються на людей та явища. Стереотипи також беруть участь у створенні стійких поглядів, які визначають помилкове ставлення до деяких ідей, людей і предметів. Іншими словами, стереотипи спотворюють реальність, створюючи віртуальну реальність (псевдореальність).

Крім того, стереотипи звужують вибір, а часто й зовсім його не залишають. Методика впровадження стереотипів у підсвідомість, що служить провідником стереотипів включає чотири рівні ПР-роботи:

- 1) інформація;

- 2) інформація + задана емоція (оцінка);
- 3) інформація + задана емоція + готовність до дії;
- 4) бездумна готовність до дії. [8]

Створені і усталені стереотипи виконують певні функції у формуванні суджень та переконань людини. *Когнітивна* функція – упорядкування інформації - коли відзначають що-небудь, що "кидається в очі" для полегшення засвоєння чужої культури; *афективна* функція - визначена міра етноцентризму в міжетнічному спілкуванні, виявлена як постійне виділення "свого" у протизагуг "чужому"; *соціальна* функція - приводить до соціальної категоризації, до утворення соціальних структур, на які активно орієнтуються в повсякденному житті. Це орієнтація по національній ознаці, виражається як заботони при міжетнічному спілкуванні.

Будучи одним з різновидів життєвих понять, стереотип, як правило, характеризується тим, що має неадекватну міру узагальненості як позитивних, так і негативних ознак об'єкта, їхній неповний чи надлишковий набір, що сприяє формуванню стереотипних упереджень щодо різних соціальних, і в першу чергу етнічних, груп людей. [2, с. 42]

Саме стереотипи формують масову свідомість людини, яка на основі хибних уявлень здатна до бездумної готовності до дії. Особливо небезпечним це явище є в масовому суспільстві. Аналізуючи поняття «масове суспільство», можна зробити висновки, що це суспільство тотальної пропаганди, де пропаганда відзначається широким проникненням у сфери масової культури та маніпулюванням соціальною поведінкою.

У масовому суспільстві індивід позбавлений особистого суспільного досвіду. Цей досвід завжди формується за допомогою певних розповсюджуваних медіа стереотипів.

Відомий французький психолог С. Московічі стверджує, що «сучасний світ живе в масовому суспільстві, де індивідуальна душа поневолюється колективною». [7, с. 257] На його думку, колективний принцип організації життєдіяльності «здатен здолати будь-які перешкоди, зсунути гори або знищити творіння сторіч».

Саме у масовому суспільстві основною зброєю є пропаганда, яка є засобом інформаційної війни. Засоби масової інформації і пропаганди розповсюджують, вселяють у свідомість образ створений спеціалістами. Вони вибирають головні риси цього образу виходячи із вже існуючих стереотипів масової свідомості або створюють нові потрібні стереотипи.

Якщо заглибитися в історичне минуле, то пропаганда як метод впливу існує вже довгий час. Але особливо розмаху вона набула в нацистській Німеччині. Тут вона була поставлена на високий професійний рівень. Було створено міністерство пропаганди та освіти, яке з 1933 р. очолював Геббельс. Гітлер першим застосував літак у своїй передвиборній боротьбі, і населення дивувалося, як фігурер одночасно може виступати на мітингах у двох різних німецьких містах, це створювало образ надлюдини. Особливе значення мало кіно та радіо. Німці використовували свої радіостанції, аби створювати враження, що це повстанські голоси з Великої Британії.

Імідж Гітлера був створений Геббельсом так, щоб він відповідав вимогам усіх: для солдат він був солдатом першої світової, для художньої інтелігенції – художником і подібне. Німецька пропаганда забороняла використання слова "мир", щоб не забивати непотрібним голови німців. Замість "після війни" чи "після укладення миру" рекомендувалося вживання лише словосполучення "після перемоги". [10] Пропаганда діяла оперативно. Найстрашнішим її наслідком стало таке історичне явище як Голокост. Саме дегуманізація - створення образу єврея як головного ворога, як прояв зла, сприяла масовому знищенню цілого народу.

Нацистська пропаганда здійснювалася радикальними методами, що включали знищення єврейського, а також циганського і слов'янського народів. Рейхсфігурер СС - Генріха Гімлер ставив за мету частину "неповноцінного населення" залишити лише в якості рабів. "Живуть інші народи у достатку чи подихають з голоду – цікавить мене лише на стільки на скільки вони є необхідними нам як раби". [2, с. 43]

Під час Голокосту в Європі євреїв звинувачували у расовій неповноцінності, економічних злочинах, небезпеці юдаїзму для європейської і культури та в інших неймовірних злочинах проти людства. На українській землі нацисти оголосили євреїв винними за злочини сталінського режиму, було спровоковано тезу про те, що більшовицький режим — це витвір євреїв, німецька пропаганда, і газети, що виходили на окупованих територіях, постійно писали про «жидобільшовизм», «злочини комуножидів», «змову Сталіна з євреями!» тощо. [9]

Ця жахлива неправдива пропаганда сприяла участі неєврейського населення в Голокості, полегшила нацистам вбивство єврейських жінок, дітей, старих...

Стереотипи про євреїв, які поширювалися нацистами на довгий час укорінилися в масовій свідомості, найпоширеніші з них:

- * зрада та розп'яття Ісуса Христа;
- * ідея обраного народу – перша в історії людства ідея возвеличення одного народу над іншими;
- * єврейське панування у світі (капітал, мас-медіа та ін.);
- * США – ізраїльська колонія, керована Всесвітнім єврейським конгресом
- * економічна експлуатація євреями неєвреїв;
- * провина євреїв за створення комуністичної ідеології та за численні жертви комуністичних режимів;
- * Голокост – сіоністський виверт, сіоністський міф історії;
- * провина євреїв за економічне пограбування країни в період капіталізації – в одному випадку, та за низькі темпи капіталізації (соціалізм) – в іншому; [13]

Отже, приклади з історії показують нам як можна у власних інтересах сформувати «образ ворога» та його знищення. На жаль, ці стереотипи є не поодиноким явищем.

Не менш трагічним фактом історії є трагедія кримсько-татарського народу, який пережив декілька хвиль депортації, але найкатастрофічніша була в 1944 р. Цьому явищу передувало формування стереотипу про те, що кримські татари – зрадники, посібники нацистського порядку. У складних умовах другої світової війни відбулася депортація низки етнічних груп з території Кримського півострова до РРФСР, Узбецької РСР та Казахської РСР. У постанові ДКО СРСР № 5984 від 2 червня 1944 р. депортованих кримських татар, а також додатково болгар, вірменів і греків у назві постанови проголошено "німецькими посібниками".

Повернення кримських татар як і представників інших національностей, у Крим розпочалося в рамках СРСР. Після здобуття Україною незалежності і розпаду СРСР, керуючись принципами гуманізму, демократії, забезпечення прав і свобод всіх етносів, які проживають на її території, весь тягар щодо повернення та інтеграції кримських татар в українське суспільство взяла на себе молода держава. [6]

Розв'язання проблеми інтеграції кримських татар в українське суспільство було непростим, і якщо на політичному рівні приймалися необхідні закони, то на побутовому – населення, яке проживало на території півострову Крим, через призму стереотипів негативно сприймало повернення кримських татар на батьківщину. Особливо яскраво висловлювалася боязнь релігійного ісламського фактору. Зараз, коли кримські татари показали свою консолідацію з українським народом, проявили чітку антиросійську позицію, давні стереотипи почали ламатися.

Важливу роль пропаганда на основі стереотипів зіграла під час геноциду українського народу – Голодомору 1932-1933 рр. Ментальною установкою радянської пропаганди були стереотип про рівність і безкоштовність задоволення найперших потреб [4]. Не поступаючись нацистській пропаганді, сталінська машина різними засобами формувала образ українця-куркуля, пана який заважає будувати комунізм, є шкідником, одноосібником. Таким чином формувалася образ українця позбавлений людської сутності, що спрощувало прийняття факту знищення народу.

Засоби пропаганди як нацистської так і німецької були однакові, різнилася лише мета, яка також мала схожість, і та і інша пропаганда працювали на формування образу ворога, який мав бути знищений.

Здійснивши ґрунтовний аналіз вищезначених історичних реалій можна стверджувати, що проявом стереотипного мислення є *дискримінація* — навмисне обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за їхньою расовою або національною належністю, політичними або релігійними переконаннями, статтю, тощо. Прояв дискримінація призводить до приниження гідності окремої особистості або цілої групи індивідів, позбавляє їх участі у суспільно-громадському житті; обмежує комунікацію (яка є невід'ємним процесом взаємодії між людьми, завдяки чому відбувається обмін інформацією, досвідом і виявляється сутність людини); призводить до страждання, комплексу неповноцінності, постійних внутрішніх переживань і дискомфорту тих людей, які зазнають дискримінації. Дискримінація тягне за собою низку негативних наслідків. [2, с.43]

Такі процеси, зокрема, стали підґрунтям геноциду вірменського народу. Вірменський дослідник Асатурян висловлює думку, що геноциди визрівають на ґрунті соціальної дискримінації та в колективних міфах, що побутують у свідомості домінуючої групи. В якості одного з виправдань знищення оттоманських вірмен використовувалося біологічне обґрунтування. Вірмен називали "небезпечними мікробами", їм присвоювався більш низький біологічний статус ніж мусульманам. Головним пропагандистом був доктор Мехмед Решид, який практикував прибивати підкови до ніг депортованих та розпинати вірмен на хресті,

імітуючи смерть Ісуса. Офіційна турецька енциклопедія 1978 р. характеризує Решида як прекрасного патріота. Вірмен також піддавали медичним досліддам. Експерименти проводив професор медичної школи Стамбула Хамді Суат. Цікаво те, що і нині в Туреччині Суат вважається засновником турецької бактеріології і йому присвячений меморіальний будинок-музей в Стамбулі. [3]

В ракурсі нашого дослідження також варто згадати геноцид в Руанді, у здійсненні якого вагому роль зіграла пропаганда. Вважається, що геноцид в Руанді 1994 р. став можливим у великих масштабах завдяки ЗМІ та пропаганди: радіо і телебаченню тисячі пагорбів", газета "Кангура". Радіоведучий Жорж Руджу збудував до масових вбивств. 7 квітня у прямому ефірі пролунав прямий наказ населенню вбивати "тутсі" свідомо називаючи їх при цьому «иньензи» - таргани. Серед публікацій газети Кангура особливий вплив мала публікація "10 заповідей хуту", що ропалювала ворожнечу між народностями. [11]

Отже, як видно з аналізу дослідження, засоби масової інформації і пропаганди є впливовим інструментом формування масової свідомості та поведінкових установок. Тут доречно процитувати думку Папи Римського Франциска: "Найбільші гріхи медіа — це ті, що йдуть дорогою брехні, і їх є три: дезінформація, очорнення та знеславлення. А найважчий із них — це дезінформація". [12] Використовуючи ці три прийоми, здійснюючи дезінформацію ЗМІ та пропаганди сіють страх серед населення. Відомі дослідники Е. Аронсона та Е. Праткінса в книзі "Ера пропаганди" стверджують, що «коли людину охоплює страх, то вона не може тверезо оцінити реальність, а лише думає як позбавитись страху» . [1, с. 219]. І в такому стані людина легко піддається маніпулюванню.

Таким чином, проаналізувавши стереотипні уявлення про окремі народи, можна зробити висновок, що нині існують реальні загрози у формуванні суспільної свідомості, що призводить до утвердження таких негативних явищ як упередження і ксенофобія. Стереотипи є дієвим інструментом пропаганди, що переростає в інформаційну війну між народами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аронсон Э. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление / Э. Аронсон, Э. Праткинс. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2003. – 384 с.
2. Бакка Т. В. Подолання негативних проявів стереотипного мислення та формування толерантності як основи співжиття в полікультурному суспільстві // Історія в рідній школі, 2016, № 1, С. – 41-44.
3. Геноцид вірмен http://znaimo.com.ua/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4_%D0%B2%D1%96%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD#link36
4. Головаха Є. «30 років – це мінімальний термін для ціннісних змін» // <http://tyzhden.ua/Society/117873/PrintView>
5. Еляшевська Н. Вразливість України до інформаційної війни теле- та радіожурналістика, 2015. Вип. 14. С. 165-169.
6. Інтеграція кримських татар в українське суспільство: проблеми і перспективи (аналітичні оцінки національного інституту стратегічних досліджень)// <http://old.niss.gov.ua/book/krim.htm>.
7. Московичи С. Век толп [Текст] / С. Московичи. – М., 1998. – 368 с.
8. Остроухов В.В. Інформаційна безпека - // <http://westudents.com.ua/knigi/364-nformatsyna-bezpeka-ostrouhov-vv.html>
9. Подольський А. Уроки минулого: Історія Голокосту в Україні// https://archive.org/stream/APLLHistoryHinau/PDF_djvu.txt
10. Почепцов Г. Г., Чукут С. А. Інформаційна політика // http://pidruchniki.com/15660721/politologiya/propagandistski_diyi_stolitti.
11. Роль ЗМІ в руандському геноциді <https://ukr.media/politics/220998/>
12. Три гріхи медіа: дезінформація, очорнення, знеславлення / <http://credo.pro/2014/03/112698>
13. Фінберг Л. Українсько-єврейські стосунки: мітологія, що підміняє реальність // <http://www.ji.lviv.ua/n11texts/finberg.htm>